

VILÁG- TÖRTÉNET

A HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **HÁMORI NAGY ZSUZSANNA**
HÁROM „SZARMATA ODÜSSZEUSZ”
- **ÖZKAN BARDAKÇI**
HŰSÉG, HŰBÉRI FÜGGÉS ÉS EGYÉNI AMBÍCIÓK
- **MONOSTORI TIBOR**
ÁRVA APRÓDBÓL TESTŐRTISZT ÉS NÉMETALFÖLDI BIRTOKOS
- **MÉSZÁROS KÁLMÁN**
„EGY KIPRÓBÁLT HŰSÉGŰ ÉS TITOKTARTÓ IFJÚ”
- **SZÁSZ GÉZA**
EMIGRÁCIÓ, UTAZÁS, ÖNIGAZOLÁS
- **SZEMLE**
SEMSEY VIKTÓRIA, ORDASI ÁGNES, JEAN-CHARLES DAUMY,
CLÉMENT MONSEIGNE ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Lovaš Eldina, Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

14. (46.) évfolyam 2024. 3.

TARTALOM

Nemesi emigrációk Európában a kora újkorban (Tóth Ferenc)	331
<i>Tanulmányok</i>	
Hámori Nagy Zsuzsanna: Három „szarmata Odüsszeusz”. A Łaski fivérek Európa uralkodóinak szolgálatában	335
Özkan Bardakçı: Hűség, hűbéri függés és egyéni ambíciók. Kísérlet a tizenöt éves háborúban harcoló külhoni nemesek tipizálására	369
Monostori Tibor: Árva apródból testőrtiszt és németalföldi birtokos. Somogyi Márton karrierje a brüsszeli spanyol Habsburg-udvarban, 1594–1631	399
Mészáros Kálmán: „Egy kipróbált hűségű és titoktartó ifjú.” Ilosvay János, a fejedelem fegyverhordozója és bujdosótársa	411
Szász Géza: Emigráció, utazás, öngazolás. A francia nemesi emigráció diskurzusai a 18. században	431
<i>Szemtanú</i>	
Takács László: Egy ír nemes beszámolója a török elleni harcokról 1683-ból. Francis Taaffe levelei	447
<i>Szemle</i>	
Thaly Kálmán híres műve franciául (Jean-Charles Daumy)	467
A nemesség és az eszmék vándorlása Európában a 17–19. században (Clément Monseigne)	470
Portugália és Brazília történelme az „Atlantisz-álmom” tükrében (Semsey Viktória)	473
Károk és károsultak – avagy Gabriele D’Annunzio fiumei vállalkozásának ára (Ordasi Ágnes)	477

Jelen számunkat Tóth Ferenc szerkesztette

A nemesség és az eszmék vándorlása Európában a 17–19. században¹

A kora újkori lengyel és litván nemesi családok körében elterjedt műfajnak számított a *silva rerum*nak nevezett kéziratgyűjtemény, ami elsősorban családi krónika volt, és amelyet sok egyéb kézirattal is kiegészítettek. Nem véletlen, hogy éppen e műfaj nevét választotta Tóth Ferenc a válogatott tanulmányait tartalmazó kétnyelvű kötet címéül. A nemesi családtörténetek mellett a szerző számos egyéb témájú írása is helyet kapott a könyvben. Az időrendi sorrendbe rendezett tanulmányok elsősorban a nemesség és eszméi európai vándorlásainak történetét idézik fel, főleg a magyar–francia kapcsolatokra fókuszálva. Az írások kiemelten tárgyalják a magyar és francia nemesi sorsokat, valamint a kor legfontosabb világnyelvén keletkezett, Magyarországra vonatkozó forrásokat.

A kötet első két írása V. Lotaringiai Károly herceggel foglalkozik. Az első tanulmány a herceg hadjáratainak naplóját elemzi, amelyet a szerző egyébként 2017-ben jelentetett meg a neves francia Honoré Champion kiadó gondozásában.² Világosan bemutatja, hogy milyen lehetséges forrásait ismerjük a munkának, és kitér a szerzőség kérdésére is. A Lotaringiai Károly hadjáratainak részletes történetét tartalmazó hadinapló a Magyarországot a török hódoltságából felszabadító háború (1683–1699) egyik legfontosabb hadtörténeti forrása, amely egyebek mellett beszámol a korabeli hadviselés történetének olyan jellegzetes jelenségeiről is, mint például a magyaros portyázó, kisháborús harcászat. Több törökellenes győzelmet követően Lotaringiai Károly herceg részt vett 1687-ben József főherceg magyar királlyá való koronázásán is, ahol – a hagyomány szerint – átadta a császárnak annak a politikai testamentumának szövegét is, amelyről a következő tanulmány szól.

Az 1697-ben Lipcsében publikált munkát viszonylag jól ismerték a történészek és a filológusok, ennek ellenére kevés alapos tanulmányt jelentettek meg a műről. A benne található politikai eszmék ugyanakkor ma is izgalmas kérdéseket vehetnek fel. Amint erre a szerző rámutat, a kis politikai értekezés a herceg császárnak szánt ajánlásait és intelmeit tartalmazza. A herceg külpolitikai irányváltást javasolt, szerinte az osztrák Habsburg uralkodóknak le kellene mondaniuk a spanyol örökségről, és elsősorban Közép-Európára és Magyarországra kellene összpontosítaniuk a figyelmüket. Emellett a herceg számos értékes reformgondolatot is megfogalmazott, mint például az adózásban elvárt közteherhivvelés elvét. Lotaringiai Károly politikai testamentuma különösen érdekes lehet a Habsburg Monarchia 18. századi története vizsgálatára szempontjából. A szerző is kiemeli azonban, hogy összefüggések feltételezése a császári intézkedések és a politikai testamentum szövege között – meg-

1 Tóth Ferenc: *Silva rerum. Tanulmányok a nemesség és eszméik vándorlásáról Európában a nagy változások idején (XVII–XIX. század) – Études sur la circulation de la noblesse et ses idées en Europe à l'époque des grands changements (XVIIe – du XIXe siècles)*. Budapest, LineDesign, 2021. 376 p.

2 *Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine*. Texte présenté et annoté par Ferenc Tóth. Paris, 2017.

felelő feltárómunka, konkrét bizonyítékok hiányában – egyelőre csak bizonytalan találgatásokhoz vezethet.

A könyv következő részében a szerző levéltári kutatásainak eredményeivel ismerkedhetnek meg az olvasók. Itt kapott helyet Franz Moritz von Lacy tábornoknak a bécsi Kriegsarchivban őrzött, Magyarországról írt kéziratosszerű esszéjét bemutató tanulmány is. Az ír származású katonatiszt már az osztrák örökösödési háború és a hétéves háború során kiemelkedő hadszervező teljesítményt nyújtott, aminek köszönhetően később az Udvari Haditanács elnöke lett. Magyarországról írt munkája valószínűleg ekkor keletkezett. Ennek első fejezeteiben főleg földrajzi, társadalmi, kulturális és politikai kérdésekről értekezik. A harmadik fejezetben tárgyalja a magyar nemzeti génusz témáját és a korabeli hadtudományi szakirodalomban elterjedt véleményekkel összhangban elismerően szól a magyarok született katonai erényeiről. A francia nyelven készült értekezés teljes szövegének tudományos kiadása megtalálható a tanulmány utáni függelékben, és a forrás gazdag ismeretanyagot nyújt arról, hogy a felvilágosodás korában a külföldiek milyen képet alakítottak ki és terjesztettek Magyarországról.

A felvilágosodás idején a francia szellemi és vallási mozgalmak jelentős hatást gyakoroltak a magyarországi elitre, amit jól illusztrálnak a korabeli főúri és egyházi könyvtárak, például a szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár. Herzan Ferenc püspök több mint ötezer kötetes könyvgyűjteményében jelentős részt tesznek ki a janzenista írások. Montesquieu, Voltaire és Rousseau kiadványai mellett megtaláljuk itt olyan, korukban híres janzenista szerzők munkáit is, mint Pierre Nicole vagy François Arnauld.

Egy másik könyvtörténeti vonatkozású tanulmány a magyar származású francia emigráns diplomata és katonatiszt, François de Tott könyvtárával foglalkozik. Az 1790-ben eladásra kínált könyvgyűjtemény 237 kötetből és 158 tételből álló katalóguslistájának elemzése során megismerhetjük Tott báró tevékenységének szellemi forrásait. A nagyszámú katonai szakirodalom, amelyben megtalálható például Julius Caesar kommentárjainak Turpin de Crissé által gondozott 18. századi kiadása, jól kapcsolódik a könyvtár tulajdonosának katonai pályájához. Kiemelendők még a gyűjtemény kiváló erődítéstechnikai és ostromlástanai szakmunkái, köztük Vauban és Bélior írásai, amelyek kiválóan tükrözik a Dardanellák védműveit 1770-ben elkészítő Tott báró tudásának elméleti alapjait. François de Tott reformtevékenysége az Oszmán Birodalomban végül gyorsan véget ért, mivel 1776-ban hazatért Franciaországba.

A kötet utolsó előtti tanulmányát is François de Tott emlékének szentelte a szerző. Az 1768–1774-es orosz–török háború után meggyengült Oszmán Birodalom jövőjével kapcsolatban a francia haditengerészeti minisztériumban felmerült a levantei tengeri kereskedelem biztonsága és fejlesztése érdekében egy olyan elképzelés, amely Egyiptom katonai megszállását javasolta. A terv előkészítésére 1776-ban a magyar származású Tott bárót jelölték ki. Megbízták a földközi-tengeri francia kereskedelmi és konzuli hálózat átfogó ellenőrzésének feladatával, aminek leple alatt ezt a küldetést is elvégezte. A tanulmány idéz a báró titkos küldetéséről beszámoló zárójelentésből, amelyet később Napóleon is felhasznált az egyiptomi expedíció előkészítése során. A báró pályafutása jól illusztrálja a felvilágosodás korában zajló nemesi migrációs folyamatok intenzitását, a második rend kozmopolita értékrendjét és diplomáciai szerepét.

A vizsgált történelmi jelenségre a rodostói magyar emigrációhoz kapcsolódó két személy bemutatásával is rávilágít a szerző. Elsőként Mikes Kelemenről, II. Rákóczi Ferenc száműzött fejedelem társáról esik szó. Mikes életének emigrációban töltött, utolsó szakasza intenzív fordítói és írói tevékenységgel telt, ugyanakkor a konstantinápolyi francia követség-

gen keresztül a diplomáciával is kapcsolatba került. Az ő példáján keresztül jól szemléltethető a Franciaország, az Oszmán Birodalom és a rodostói magyar emigráns közösség között kialakult kapcsolatrendszer.

A sokoldalú, összetett nemzetközi kapcsolatok egészen a görög szabadságharc idejéig (1821–1832) megfigyelhetők, amint ezt a kötet utolsó tanulmányának főszereplője, Grégoire Keösseck (magyarul Kőszeghy Gergely) tanulságos életpályájának felidézésével élénk tárja a szerző. A rodostói konzulágensként tevékenykedő magyar–görög származású diplomata hivatala előírásaival szemben is fellépett a görög szabadságharcosok ügyének védelmében, és levelezésében a véres oszmán megtorlások leleplezésével megpróbálta befolyásolni a francia diplomáciát. A könyv egy másik tanulmányában Reviczky Károly Imre magyar arisztokrata származású császári diplomata szerepéről esik szó. Reviczky széles körű nyelvtudásának köszönhetően több fontos európai állomáshelyen is képviselte a császári kormányzatot. 1772-ben, Lengyelország első felosztása idején követként igyekezett érvényesíteni Mária Terézia Galíciára vonatkozó jogait, 1781-ben Berlinben, majd 1785-ben Londonban folytatta diplomáciai és kultúraközvetítő tevékenységét.

Tóth Ferenc termékeny kutatómunkájának köszönhetően európai távlatokba helyezve ismerhetjük meg a Franciaország, a Habsburg Monarchia, Magyarország és a Kelet régiói közötti nemesi migrációs folyamatokat és az eszmék vándorlását. A kötet egyebek mellett rámutat a kora újkori európai politikai, diplomáciai és katonai kapcsolatok jellegzetességeire is. Végül, de nem utolsósorban a kétnyelvű kötet elősegítheti a magyar–francia kutatók közötti dialógust és hozzájárulhat a kapcsolatok további fejlesztéséhez is.

*Clément Monseigne**

* A szerző az Université de Bordeaux Montaigne doktorandusza.

CONTENTS

Noble Emigrations in Europe in the Early Modern History (Ferenc Tóth)	331
<i>Studies</i>	
Zsuzsanna Hámori Nagy: Three “Sarmatian Odysseus”: The Łaski Brothers in the Service of European Rulers	335
Özkan Bardakçı: Loyalty, Clientelism and Individual Ambition: A Typology of Noble Mobility in the Long Turkish War	369
Tibor Monostori: The Story of an Orphan Child from Hungary Becoming a Bodyguard Officer and Estate-Owner in the Spanish Low Countries: The Career of Márton Somogyi, 1594–1631	399
Kálmán Mészáros: “A Young Man of Proven Loyalty and Secrecy”: János Ilosvay, the Prince’s Armor Bearer and Companion in Exile	411
Géza Szász: Emigrate, Travel, Assert Yourself: Speeches of French Noble Emigrants in the 18 th Century	431
<i>Eyewitness</i>	
László Takács: An Irish Nobleman’s Account of Fighting the Turks in 1683: Letters of Francis Taaffe	447
<i>Book Reviews</i>	
Kálmán Thaly’s Famous Work in French (Jean-Charles Daumy)	467
The Migration of Nobility and Ideas in Europe in the 17 th –19 th Centuries (Clément Monseigne)	470
The History of Portugal and Brazil in the Light of the “Atlantis Dream” (Viktória Semsey)	473
Damage and Victims: The Cost of Gabriele D’Annunzio’s Enterprise in Fiume (Ágnes Ordasi)	477

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2024. évi megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia támogatja.

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN**

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET